M. Nettlau

Bakunin

en de

Meiomwenteling

in Dresden

Overgedrukt uit
VAN NU EN STRAKS
Mei 1898

Separat-Abdruck, in 50. Exemplaren,
der vläm. Übersetzung des 16. Capitels
der Biographie Michael Bakunin's,
von Dr. Max Nettlau; erschien Mai 1898 in
Antwerpen.

Bakunin en de Meiomwenteling in Dresden

et is een ondankbare taak het minst twijfelachtige over Bakunin's deelneming aan de dresdener Meiomwenteling samen te lezen uit de elkaar dikwijls tegensprekende, onnauwkeurige en misvormde berichten van meestal reactionairen oorsprong; ondankbaar vooral om het feit dat Bakunin daarover wellicht meermalen geschreven heeft, wat mij echter even ontoegankelijk is als de stukken der Meiprocessen.

Bakunin schreef op 7 April 1850 aan Reichel uit de vesting Königstein: « Ik schrijf mijn verdediging, een lang en oneindig langdurig werk. Gij weet dat ik ongaarne en moeielijk schrijf, maar 't zal toch spoedig klaar zijn.»[2]

In den zomer 1851 schreef hij op verzoek van keizer Nikolaas in de Peter- en Paulusvesting, waar hij in het Alexèi-ravelijn opgesloten was, een beschrijving zijner lotgevallen in het buitenland, « iets in den aard van *Dichtung und Wahrheit*. Mijn handelingen waren overigens zoo gekend dat ik niets had te verzwijgen.» Zonder den naam van een anderen persoon te noemen « verhaalde ik aan Nikolaas met slechts eenige voorbehoudingen gansch mijn leven in het buitenland, met alle gedachten, indrukken, gevoelens, waarbij het niet ontbrak aan voor hem leerrijke bemerkingen over zijn uit- en inwendige politiek.»[3]

Hij schreef aan A. Herzen den 8 December 1860: « Ik ben voornemens U een uitvoerig bericht mijner faits et gestes sedert ons laatst afscheid in de Avenue Marigny te zenden, »[1] maar heeft het gedenkelijk niet gedaan.

In de nekrologie van V. A. Zaicev in *Obšcee Delo* (Maart 1882) wordt gezegd : « Hij schreef de biographie van Bakunin, deels naar zijn dictaat, deels naar zijn verhalen, en onder zijn papieren moet zich een beschrijving van de dresdener omwenteling bevinden, van zijn gevangenneming, zijn gevangenschap in Oostenrijk, zijn opsluiting op den Spielberg (onjuist) en uitlevering aan Rusland en, het kan zijn, ook een beschrijving van zijn verdere lotgevallen in Rusland.» Hierover heb ik niets naders kunnen vernemen.

Twee of drie authentische bijdragen tot de geschiedenis van Bakunin in dien tijd zullen misschien eens uitkomen.

Een groote onzekerheid heerscht nog heden omtrent de Meibeweging, de uitwendige gebeurtenissen ter zijde gelaten. Na haar onderdrukking in Saksen, de Rijnstreken, de Palts en Baden, na de gevangennemingen in massa in Berlijn, Breslau, Praag, enz., zegevierde toch de reactie en, om zich te verdedigen, moesten de demokratische partijen vooral de zelfstandigheid en de afzonderlijke stelling van iedere plaatselijke beweging bewijzen. De kerkerstraffen duurden in Saksen tot in 1861, het voorloopig arrest duurde zelfs in een geval *acht jaar en half* [2] en weldra na de amnistiën begon de nieuwe duitsche beweging die zooveel Jaar-achtenveertigers met de eenheid *zonder* de vrijheid verzoende. Velen stierven in ballingschap, als Tzschirner, d'Ester en Todt; anderen zwegen sindsdien, als Heubner en Graaf O. Reichenbach ; anderen, als Richard Wagner en Gottfried Semper, gingen gansch andere wegen. Gedenkschriften zullen misschien

eens aan het licht komen; intusschen wordt dit door de algemeene reactie niet aangemoedigd.

Zonder te zeer te dwalen en te oordeelen naar de brieven van Bakunin, die er het openlijkst over spreekt, kan men over 't algemeen zeggen dat de nederlagen der demokratie in Weenen (October 1848), in Berlijn (November), de hongaarsche omwenteling, de dreigende russische inval, dat dit alles, gedurende den winter 1848-49, overal waar de reactie nog niet alle leven had gedood als toenmaals in Weenen, de gedachte had moeten opwekken het naaste jaar, in 't voorjaar, krachtiger dan ooit de omwenteling te behartigen, zonder zich ditmaal, als in 1848, weder te laten foppen door de reactie en de vorsten wien men toen de macht in handen liet. Zoo hadde men eveneens de voordeelen der internationale samenwerking hoeven in te zien en de hongaarsche en italiaansche omwenteling de hand reiken in stede van zich tot genoegen der reactie voor Sleeswijk-Holstein te begeesteren en zich aldaar nutteloos op te offeren onder 't bevel harer generalen. Voor de vastberaden demokraten waren deze opvattingen zeker heel klaar en Bakunin handelde gansch in den zin van den « Oproep aan de Slaven », wanneer hij deze bewegingen wilde doen samengaan met de hem nader bekende boheemsche en poolsche, alsook met de hongaarsche beweging. Het is volkomen zeker dat men in Köthen en Leipzig en later in Dresden nauwe betrekkingen had met Berlijn, Breslau en Praag, al waren in ieder stad slechts weinigen in de plannen ingewijd. Dezen trachtten dan een *plaatselijke* beweging te doen ontstaan, welke veel minder in 't oog liep en ook lichter was tot stand te brengen; menige kring, op welken men in elk geval kon rekenen, werd misschien in 't geheel niet op voorhand ingelicht.

Een gansch andere vraag is die, of de gelijktijdige bewegingen in Rijnland, (6) in Baden en in de Palts eenigen samenhang hadden met deze beweging welke van Saksen uitging. Ik heb mij

om deze vraag niet bekommerd, daar vóor alles vaststaat, dat Bakunin er geen betrekkingen had : ten minste is niet de geringste aanduiding hierover aan 't licht gekomen en er bestond toenmaals toch niets, waarvan hem de reactie niet beschuldigde. Zijn blik was naar het Oosten gericht ; Pruisen, Saksen, Bohemen, Hongarië zag hij als machtige hulp en ruggesteun der poolsche omwenteling die tegen Rusland gericht was : zegevierden de landen waar de reactie het sterkst woedde, dan boden West- en Noord-Duitschland geen zwarigheid.

Het is even weinig opgehelderd in hoeverre de regeeringen de te rassche losbarsting der bewegingen uitlokten. De oostenrijksche regeering maakte einde April militaire voorbereidingen in Noord-Bohemen. Volgens den saksischen minister Graaf van Beust (7) had de koning van Pruisen in April den koning van Saksen uitgenoodigd de grondwet niet te erkennen en in geval van onlusten militaire hulp toegezegd. Beust zond naar Berlijn en drong aan op onmiddellijke bereiding tot den tocht. Het leger ging naar Dresden « na door een beproefden oudgediende reeds langen tijd bewerkt te zijn in geval van een strijd in de straten. » (8)

Indien de grondwet door de revolutionaire partij gebruikt werd als onmiddellijke aanleiding tot den opstand, voor de reactie moest zij eveneens het voorwendsel zijn tot algemeene onderdrukking en haar weigering waarop het leger loerde, was een uitdaging tot de omwenteling.

Bakunin schreef hierover in 1872 (9) : « De reactie zegevierde in gansch Duitschland. Te laat besloot de revolutionaire partij een algemeenen opstand in 't voorjaar 1849 in te richten. In Mei stegen de laatste vlammen der uitgedoofde omwenteling in Saksen, de beiersche Palts en in Dresden op. »

« In 1849 — schreef hij in 1863 om zich tegen zekere aanvallen te verdedigen (10) — als keizer Nikolaas zich met Oostenrijk verbond, om den wettigen opstand der Hongaren te smoren, beproefde

ik tegenover dit misdadige verbond het heilig verbond der volkeren te stellen en vooral de boheemsche Slaven met de duitsche demokraten te verzoenen. Mijne pogingen bleven niet volstrekt zonder gevolg. Duitschers en Slaven gaven elkander de hand voor een gelijktijdige en algemeene beweging, die wanneer zij geslaagd ware, Italië en Hongarië gered, Polen tot opstand gebracht en de omwenteling naar Rusland hadde gevoerd. Maar dat alles geschiedde te laat.» Toen hij van plan was naar Praag te reizen, verraste hem de omwenteling in Dresden. «Rijn-Beieren en het groothertogdom Baden, die gelijktijdig met een deel van het koninkrijk Saksen en eenige pruisische steden tot opstand waren gebracht door een laatste poging der demokratische partij, waren opgestaan onder voorwendsel de besluiten der frankforter nationale vergadering te ondersteunen.»([11])

Dr Enno Sander schreef mij: « Alhoewel er een geheime bond bestond, wiens medeleden onvoorwaardelijke gehoorzaamheid hadden gezworen aan hunnen hoofdleider, die hun natuurlijk onbekend was, toch heb ik nooit iets van een werkelijke samenzwering vernomen, al nam ik zelf deel aan dezen bond. Er werden voorstellen gedaan die nooit tot uitvoering kwamen. Bakunin was als alle Slaven een groote en ijverige samenzweerder en zal zijn eigen kleine bezigheden hebben gehad, om zijn opwinding te voeden. Ik kan mij niet herinneren of zijn persoonlijke stemming (toenmaals in Köthen en Dessau) ooit anders dan hoopvol was; wij allen waren te dien tijd zoodanig opgewonden, dat enkel de onwerkzamen of niet opgewekten aan een eindelijk goeden uitslag twijfelden.»([12])

Deze verklaring schijnt mij de waarschijnlijkste; de wilskracht en de goede wil, en ook het optimisme der individuen is natuurlijk verschillend en Bakunin ijlde allen vooruit. Zoo was de beweging in de verschillende streken ongelijkmatig sterk ontwikkeld en uitte zich ook op gansch verschillende wijze.

De reactie weet natuurlijk dit alles veel nauwkeuriger! en geeft den dag der uitbarsting der samenzwering aan, alleen wisselt deze van 10 tot 30 Mei! Vrijheer von Friesen, sedert 7 Mei saksische minister van binnenlandsche zaken, schrijft dat « naar het door hem (Bakunin) ontworpen plan op 10 Mei de omwenteling gelijktijdig in Praag, Dresden, Breslau en Berlijn uitbreken moest.» ([13]) In de biographie van Beust door F. W. Ebeling ([14]) staat integendeel: « Eerst tegen de tweede helft van Mei werd in Saksen het teeken tot den opstand verwacht.» Zoo spreken zich gedenkschriften en biographen der onmiddellijk betrokken saksische ministers tegen, wien toch alle stukken ter beschikking stonden, om iets authentisch te vernemen, wanneer het bestaat. ([15]) Bakunin is altijd het geheimvolle middenpunt; b. v.: « de veelgenoemde en bekende Bakunin verschijnt als het middenpunt van al deze bewegingen, waar alle draden samenloopen.» ([16])

Bakunin moet van Leipzig meermalen heimelijk naar Dresden gekomen zijn; Roeckel moet hem van Leipzig naar Dresden gebracht hebben en ten zijnent verborgen; « hij maakt Wagner met hem bekend, terwijl hij hem aan Wagner's gade (Minna Wagner) onder een vreemden naam voorstelt; » ([17]) eenmaal woonde hij eenige dagen bij Roeckel, zooals deze zelf aangeeft. ([18])

« In begin van Maart 1849 — heet het in een grootendeels betrouwbaar artikel over Bakunin's leven in de *Urwählerzeitung* Berlijn, 8 Augustus 1852 — verscheen Bakunin in Dresden en onder verschillende namen woonde hij hier heimelijk bij verscheidene zijner vrienden. Bakunin's naaste omgeving bestond toen uit het medelid der latere voorloopige regeering, den voortvluchtigen advocaat Tzschirner, kapelmeester Richard Wagner, de afgevaardigden Böttcher en Jäckel, alsook de Polen Heltman en Krzyżanowski.»

Een tijd lang woonde hij in den Kön. Menageriegarten in de

Friedrichstadt bij de weduwe Naumann, wier zoon, cand. jur. J. Naumann verantwoordelijke redacteur der radicale *Dresdner Zeitung* was; het huis had geen verdiepen, lag afgezonderd en had vier toegangen, zoodat een gansche rei menschen er onopgemerkt konden samenkomen. Bakunin noemde zich « Dr Schwartz »; vele lieden, twintig of dertig personen zouden weken lang, in den laatsten tijd alle dagen, van drie of vier uren tot den avond, bij hem samengekomen zijn; Richard Wagner kwam er ook eenige malen. ([19]) Deze woning beschrijft ook Frič, die Bakunin op 13 en 14 April aldaar ontmoette.

Later woonde hij bij Roeckel, Friedrichstrasse, 29; ([20]) een samenkomst bij dezen is in een roman uit dien tijd geschilderd, een boek dat ik overigens niet ken. ([21])

Ten laatste moet hij bij den Pool Julius Andrzejewski gewoond hebben. ([22])

Te Paschen reisden Waldeck, d'Ester, Lothar Bucher en Robert Reuter (die allen Bakunin in den vorigen zomer te Berlijn hadden gekend) naar Dresden, waar zij ook Bakunin in een wijnhuis aantroffen. Volgens hun verklaring was dit eene plezierreis; maar in het proces Waldeck wilde de procureur-generaal hun een strik spannen en beweerde dat het een complot was; zij werden vrij gesproken. ([23])

Bakunin's kennismaking met Richard Wagner moet hier besproken worden; ongetwijfeld maakte hij op R. Wagner een beduidenden indruk; deze staat in zijne toenmalige schriften op een absoluut vrijzinnigen, eigenlijk anarchistischen bodem en Bakunin's brieven aan Herwegh toonen ons hoe klaar en scherp zich Bakunin reeds toen uitdrukte over de vernieling van het bestaande en de toekomende anarchie, wanneer hij tot hem naderstaande menschen sprak. Zoo zal hij ook tegenover Wagner — de politieke en nationale vragen van den dag ter zijde stellend, — zijne werkelijke inzichten uitgesproken hebben, misschien met

eenige uitwijdingen over de muziek, en toen benaderde Wagner's standpunt tamelijk het zijne. Men zie het artikel *Die Revolution* in Roeckel's *Volksblätter*, dat Dinger met waarschijnlijkheid Wagner toeschrijft ([24]) en andere citaten uit Wagner's schriften. ([25]) Met verrukking uitte Wagner zich tegenover prof. Dr Kietz over Bakunin: « Alles, alles zal te gronde gaan, niets zal meer blijven, heeft hij gezegd — slechts iets zal niet vergaan en overblijven — de Negende Symphonie. » ([26]) Wagner noteerde zelf ([27]) in het ontwerp van *Das Kunstwerk der Zukunft*: « Bakunin's verklaring, dat hij op het toppunt van afkeer tegen onze beschaving gekomen, lust gevoeld heeft, musicus te worden. »

Niettegenstaande deze theoretische sympathie, is het geen tegenspraak dat Bakunin Wagner niet aanzag als een practischen revolutionair. Dinger haalde uit de processtukken van Wagner het volgende aan uit een verhoor van Bakunin op 19 September 1849: « In Dresden ben ik dikwijls samengekomen met de Polen (uitgewekenen uit Lithauen) Jaljiasz (?), Ardzrejkowicz (Andrzejkowicz) ([28]), von Ghika (uit Wallachije), Ludwig Wittich, muziekdirecteur Roeckel, kapelmeester Wagner, de landdagsafgevaardigden Jäckel uit Leipzig en Böttcher uit Chemnitz. In Wagner heb ik dadelijk een fantast herkend en 'k heb mij nooit met hem verbonden om gezamenlijk te handelen, alhoewel ik met hem gesproken heb, ook dikwijls over politiek. » (Geteekend: M. Bakunin.)

In de laatste oogenblikken trachtte hij de Polen die in Dresden woonden voor de omwenteling te winnen; Stephan Born was er bij, toen hij op den dag der uitbarsting met hen sprak, ([29]) vermoedelijk zonder gevolg? ([30])

Het is niet noodig de dresdener Meiomwenteling in haar bijzonderheden hier te verhalen. De weigering van den koning om de grondwet aan te nemen die door de frankforter vergadering

was vastgesteld, de ontbinding der kamers op 30 April, het beschieten van het volk en van de burgerwacht door het leger op 3 Mei, dat alles voerde spoedig tot het bouwen van barricaden en tot de omwenteling. De saksische reactie, die zich de pruisische hulp verzekerd had, lokte de uitbarsting uit, om op welke wijze dan ook de wordende beweging te voorkomen. De innerlijke geschiedenis dezer dagen werd nooit geschreven, terwijl het niet ontbreekt aan uiterlijke, krijgskundig-beschrijvende of oppervlakkig-reactionaire litteratuur. ([31]) Van demokratische zijde zijn eigenlijk slechts beschrijvingen der latere vervolgingen en van het gevangenisleven voorhanden. ([32])

Een heel beknopt overzicht der uiterlijke gebeurtenissen:

3 Mei. Bij het gerucht dat de Pruisen kwamen, ijlde het volk naar het tuighuis om zich te wapenen, het volk en de burgerwacht werden door het leger beschoten; de aanval op het tuighuis werd teruggeslagen; barricadenbouw in de stad.

Nacht van 3 tot 4 Mei. De barricaden zijn zwak bezet. Nog geen inrichting. In de vroegte vluchtten de koning en al de ministers naar de vesting Königstein. Wapenstilstand tot 's namiddags. Tegen den middag verkiezing der voorloopige regeering door het comité van openbare veiligheid en de aanwezige kamerleden.

Op 6 Mei in de vroegte, begin van den eersten strijd na veel pogingen tot bemiddeling, door de regeering ruw afgewezen. De revolutionairen hadden slechts een deel der oude stad met Alt en Neumarkt als middenpunt, terwijl het leger alle gebouwen tot aan de Elbe, de Brühl'sche Terrasse en de gansche nieuwe stad bezette. De richting van den strijd bestond van de zijde der revolutionairen in pogingen om de stellingen van het leger tusschen hen en de Elbe in te nemen, terwijl het leger de revolutionairen van weerskanten aanviel en trachtte te verdringen. Zoo gingen beiden gelijktijdig aanvallend en afwerend voor. De opera en andere gebouwen werden in brand gestoken om het leger uit

zijn stelling aan de Elbe te verdrijven, wat toch mislukte; daarentegen werden de revolutionairen van weerszijden immer meer in 't nauw gebracht, ([33]) tot zij eindelijk om niet ingesloten te worden van de « eenige nog vrije » Freibergstrasse over de Dippoldiswalder Platz gebruik maakten voor hunnen terugtocht naar Freiberg. (Nacht van 8 tot 9 Mei.)

Bakunin's werkzaamheid wordt niet alleen door de reactie die hem als een schrikspook gebruikte op een andere wijze afgeschilderd dan door de omwenteling, dit spreekt van zelf, maar onder de revolutionairen wisselen de verklaringen over de beteekenis zijner deelname elkaar af; ten deele wordt zij als zeer groot, ten deele als minder groot aangeteekend. Dit zal wel aan de verschillende standpunten liggen waarop ieder zich bevond om op te merken. « Gedurende de drie dagen onzer aanwezigheid (in Dresden) — schrijft mij Dr Enno Sander — hadden wij het dag en nacht zoo druk dat wij elkander (hij en Bakunin) slechts zelden zagen en dan waarschijnlijk geenen tijd hadden om van gedachten te wisselen.» En vooral ontbreken de getuigenissen der meest betrokkenen, Heubner, Tzschirner e. a. ongelukkiglijk volkomen.

Op 4 Mei om 12 uren 's namiddags werd de voorloopige regeering gekozen : kreisamtmann Otto Leonhard Heubner, ([34]) advocaat Samuël Erdmann Tzschirner ([35]) en regeeringsraad Karl Todt. ([36]) Onder dezen wordt Tzschirner aangeduid als hij die het dichtste bij Bakunin stond, terwijl Heubner aan de voorbereidingen bij Bakunin niet deelnam ([37]) en Todt wel heel verre stond.

Bakunin's werkzaamheid in de drie eerste Meidagen blijft onbekend ; zijn brief aan Roeckel schildert den toestand op 30 April (Dresden); intusschen vielen gebeurtenissen voor die hem zelfs het plan deden vormen van een reis naar Praag, wanneer op 3 Mei de dresdener beweging uitbrak. ([38]) Op 4 Mei 's namiddags ontmoette Wagner Bakunin, wien hij zegde dat hij

zelf naar het raadhuis ging en dat Bakunin daar moest komen. In de groote vergaderzaal, waar de voorloopige regeering gekozen werd, trof Wagner dan ook 's namiddags Bakunin aan. ([39]) Van dan af tot den nacht van 8 tot 9 Mei was hij grootendeels in de zaal der voorloopige regeering, waar hij o. a. kaarten en plattegronden van Saksen bestudeerde; ([40]) met twee vrienden, waarschijnlijk Polen, zat hij in de expeditiekamer der voorloopige regeering en gaf bevelen en regelingen. ([41]) Montbé schrijft (pp. 120-121): « De drijfveer van al deze geweldmaatregelen was reeds toen Bakunin. » Uit de onderzoeksstukken van het stedelijk gerechtshof in Dresden blijkt dat hij reeds op 4 Mei 's namiddags, na de verkiezing der voorloopige regeering, op het raadhuis werd gezien. Todt vermeldt echter in zijn ingezonden bericht ([42]) het optreden van Bakunin eerst op 5 Mei tegen den middag en zegt dat « zich te dien tijde een aantal onbekende personen ([43]) met den Rus Bakunin in de raadhuiszaal bevonden hebben, die, van de overige vergadering door een vuurscherm gescheiden, zich met geheimzinnige dingen bezighielden. » (Sic.) Minister von Friesen verklaart: ([44]) « Dadelijk na zijn aankomst nam Bakunin de eigenlijke leiding in handen en beheerschte den opstand, geholpen door Tzschirner, die geheel zijn meeningen deelde; » dit wordt ook van demokratische zijde bevestigd. ([45])

Dit werkdadig ingrijpen wordt in de reactionaire litteratuur doorgaans uitgelegd als een terroriseeren der gemoedelijke Saksers door den geduchten vreemdeling. Bij gemis aan betere bronnen volgt een bloemlezing uit die schriften: «...dat bij den opstand de Rus Bakunin zich tot hoofd der voorloopige regeering verheven had; Tzschirner zou nevens hem tot half nul gedaald zijn; Bakunin heerschte door terroriseeren. Hij gaf oorlof en bevelen tot veel wandaden. Een der verordeningen der voorloopige regeering luidde aldus: Ieder aanvoerder der burgerwacht kon huizen in brand steken, waar hij het noodwendig achtte tot

vordering van den strijd. Dit antwoord werd ook eenen afgevaardigde der Kleine Brüdergasse gegeven...»([46])

« In de Kleine Brüdergasse zijn drie huizen neergebrand. Ook zij werden op bevel van Bakunin in brand gestoken, hoofdzakelijk met het inzicht dat het prinsenpaleis en het slot er door in brand zouden geraken. Elk verzoek der inwoners, toch eerst hun eigendommen in veiligheid te mogen brengen, was te vergeefs...» ([47])

« Daar (in Dresden) was hij (Bakunin) de eigenlijke ziel van gansch de omwenteling en hij oefende een schrikbarend terrorisme uit. Door zijn onbegrensden invloed op een lid der voorloopige regeering (Tzschirner), wist hij het zoover te brengen, dat men tot de uiterste en gruwelijkste verdedigingsmiddelen besloot. Op zijn bevel stegen de vlammen der huizen op, welke den terugtocht konden dekken...» ([48])

« Er waren eigenlijk maar twee hoofdpersonen in dezen opstand: Tzschirner, vroeger ondervoorzitter der tweede kamer, en de Rus Bakunin, die gansch onverwacht hier optrad als held der omwenteling. Men moest deze beide gestalten zien om te gelooven dat al het gebeurde de uitvoering was van een lang beraamd plan. Bakunin, de lange gestalte in blauwen frak, met een gezicht waaruit de ruwste woede sprak en Tzschirner met een ijskoud gelaat. ([49]) Beiden waren uitersten en toch eens in hunne inzichten. Bakunin, die immer met groote schreden in de kamer overendweer ijlde, geleek op een dæmon die wraak ademde; hij die vogelvrij was, had de draden in handen van de omwentelingen die op 20 Mei moesten uitbreken. Deze duivel ontzag niets, hij was het die later om het prinsenhof in brand te steken, het bevel gaf aan de aangrenzende huizen (der Kleine Brüdergasse) het vuur te leggen en ondanks het smeeken der ongelukkige bewoners bleef hij bij zijn bevel. » ([50])

Graaf van Waldersee, bevelhebber des pruisischen legers,

schrijft: ([51]) « Niet alleen de bevelhebber der burgerwacht (Heinze), maar ook de voorloopige regeering zelve werd door hem (Bakunin) bepaald geterroriseerd. De gegeven, deels ook uitgevoerde bevelen tot brandstichting toonen aan in welken zin hij zijn commando voerde. Een geïmproviseerd, talrijk hoofdkwartier, meest uit jonge lieden of uitlanders samengesteld, had zich met hem in het raadhuis gevestigd ; daar ontving het berichten, gaf bevelen en vaardigde aanwijzingen op wapens, ammunitie, levensmiddelen en andere benoodigdheden uit. »

Zooals men ziet, heeft Bakunin den duitschen filister behoorlijk geimponeerd. Hij zelf schrijft daarover : « Eenmaal in dezen strijd gewikkeld, had ik hem ernstig opgenomen en vond het natuurlijk, dat men een schouwburg en eenige huizen verbrandde, wier val noodzakelijk was voor onze verdediging. De krijg is geen kinderspel en men moet zeer naïef zijn, om zich daarover te verwonderen. » ([52])

Een dikwijls aangehaalde episode is de volgende : In het raadhuis waren meermalen groote hoeveelheden buskruit gebracht geworden, terwijl daar op het plein, op Bakunin's voorstel, onder het toezicht van Roeckel pekkransen en fakkels werden geplaatst en pek gekookt. De raadswachtmeester zegde dat de stedelijke raad bevolen had geen buskruit meer in het raadhuis te brengen ; Bakunin antwoordde : « de stedelijke raad heeft niets te bevelen, er is geen stedelijke raad » of « de stedelijke raad is thans een nul. » Tzschirner zou ten slotte toegegeven hebben en het wegbrengen bevolen, « maar zijn bevelen vonden een onoverwinnelijken weerstand in den ijzeren wil van Bakunin. » (Montbé.) Als de raadswachtmeester Meyer het bevel van Tzschirner aan Bakunin toonde, zegde deze : « Ik heb u reeds lang gadegeslagen, hoor, gij zijt er een van de andere partij ; nog een woord en dan...; » Tzschirner moest zijn bevel intrekken. (Montbé.) — « Bakunin's optreden werd immer krachtdadiger, hoe nader de

slotkatastrophe aanrukte. Alles sidderde voor dezen man. Hij zette zonder plichtplegingen op 8 Mei den raadsheer Pfotenhauer, die hem vermoedelijk lastig werd, wegens de voortgezette buskruitzaak, de deur uit. (In ieder geval een treffend vermoeden !) Eindelijk werd wel Roeckel's pekkoken naar een ander huis verplaatst, maar het buskruit bleef in het raadhuis. ([53]) Dit buskruittooneel werd door de Dresdenaars niet zoo spoedig vergeten; A. Reichel hoorde daar nog jarenlang nadien verhalen hoe Bakunin, die op een buskruitvat zat en een sigaar rookte, een afvaardiging van den stedelijken raad ontving; ([54]) de legende had zich van de zaak meester gemaakt. Gelijk ook over andere tooneelen, « vertelde men nog later daarover de vroolijkste en de schrikkelijkste praatjes. » (A. Reichel.) ([55]) Zoo moet Bakunin aangeraden hebben de Madonna van Rafaël op een barricade te zetten : de Pruisen zouden daar niet op schieten : een meening die hij na de beschieting van Straatsburg en den brand der straatsburger bibliotheek wel moest verliezen : het toont echter de achting die hij *dan* nog had voor de duitsche cultuur. ([56])

Roeckel kwam uit Praag aan op 6 Mei, toen de opera brandde (dus in de vroegte) ; hij begaf zich naar het raadhuis, werd dan bevelhebber van een barricadendistrict en organiseerde voor zooveel het mogelijk was : hij liet pekkransen maken om ze te leggen op de onderste barricaden wanneer deze bestormd werden. Hij werd den 7 Mei 's avonds gevangen, terwijl hij bezig was een transport van levensmiddelen in de stad te voeren. Hij verhaalt een episode die van Bakunin's goedmoedigheid getuigt : om zijn geweer te beproeven had een burgerwacht op een duif geschoten ; hij werd als verdacht op het raadhuis gebracht door opgewonden lieden die zijn dood verlangden. Bakunin trachtte hem te redden : op barschen toon beval hij den aangeklaagde te zwijgen, die immer dieper in de war geraakte, hij trad dan achter hem en fluisterde hem in, wat hij zeggen moest om de opgewonden driften

te stillen, terwijl anderen tevens de aanklagers trachtten gerust te stellen. Hij werd vrij gelaten. ([57])

Op 6 Mei brandde de oude opera en het daaraan palende deel van den muur der natuurhistorische verzameling en vier of vijf huizen der Kleine Brüdergasse. ([58]) Daarover werd verschrikkelijk alarm geroepen, maar rustigere stemmen verhieven zich dadelijk : « De schade aan de gebouwen is van geen beteekenis. De oude opera was rijp tot afbraak, de zuiderzijde van den muur kan evenwel betreurd worden met de daarin verbrande waardelooze (!) dierbalgen. Daarbuiten zijn vier privaathuizen gansch verbrand (de huizen in de Kleine Brüdergasse). De kunstverzamelingen hebben niet geleden, met uitzondering der schilderijengalerij ; het grootste verlies is een zeer beschadigde Murillo.» (Dresden, 12 Mei.) ([59]) De voorloopige regeering had geen geld uit de openbare kas genomen. ([60]) Er werd veel gefantaseerd over kleine nog niet geziene ontvlambare werptuigen, een bus uit een « harde en droge nog niet ontraadselde stof » welke de mijnwerkers die de Dresdenaars ter hulpe waren gekomen, zouden meegevoerd hebben ; maar iets redelijkers is daarover niet openbaar gemaakt.

De bevelhebber der dresdener burgerwacht Heinze had bepaald de leiding en als hij gevangen werd, ([61]) werden de bevelhebbers der stadswijken, waaronder Stephan Born ([62]) op het raadhuis geroepen, waar zij de voorloopige regeering aantroffen en ook Bakunin. Born zegde dat hij het op zich nam, zich nog 24 uren te handhaven en het opperbevelhebberschap werd hem overgegeven (8 Mei). ([63]) Volgens zijn meening was de beteekenis der werkzaamheid van Bakunin geringer dan men gewoonlijk aanneemt, ik kan echter zijn redenen hiervoor niet nader aangeven. ([64])

Door het pruisische leger was de reactie in staat gesteld de stad bijna te omsingelen en om zich niet te laten insluiten en

beschieten, besloot men zich op het land terug te trekken, want de beweging had heel het land aangestoken. Roeckel ([65]) verklaart dat dit een misslag was, want de vrijcorpsen die juist toen eerst in groot getal naar Dresden trokken, geloofden dat alles verloren was (zij kenden het plan niet) en ontbonden zich : een deel der dresdener verdedigers, die op 9 Mei in volle orde marcheerden, verspreidden zich insgelijks in de eerste uren na middernacht. Born leidde dezen terugtocht en verwonderde zich door het leger niet aangehouden te worden. ([66]) Eenige duizenden trokken over de Dippoldiswalder Platz en de Plauen'sche Strasse « op den eenigen vrijen weg » (Montbé, p. 264) naar Freiberg.

Als Bakunin had willen vluchten, was hem de weg naar Köthen, dien anderen insloegen, opengebleven ([67]): maar dit viel hem volstrekt niet in, hij gaf den strijd in langen nog niet op en verheugde zich misschien dat men een grooter speelruimte zou krijgen dan de enge straten van een stad en zich zou kunnen verbinden met de verwachte boheemsche omwenteling, want de praagsche gevangennemingen waren nog niet gebeurd.

H. Semmig ([68]) ontmoette hem zoo op straat den 9 Mei 's morgens, wanneer hij (S.) de voorloopige regeering wou bericht geven van het indringen der Pruisen en zij gingen samen te voet tot Tharandt, ([69]) waar het lid der voorloopige regeering Heubner een wagen nam en de reis naar Freiberg werd voortgezet. ([70])

AANMERKINGEN

([1]) « Bakunin in Dresden (van 't begin van Maart tot 9 Mei 1849). – De dresdener Meiomwenteling » is het Hoofdstuk XVI van een uitgebreide levensbeschrijving van M. Bakunin die nog niet voltooid is. Vijftig exemplaren van *Michaël Bakunin. Eine Biographie* (Eerste deel 1814-1868) werden in Maart 1898 aan openbare bibliotheken enz. geschonken. De vorige hoofdstukken : « Bakunin in Anhalt-Dessau en te Köthen », « Bakunin te Leipzig », « de praagsche Aangelegenheden », toonen hoe Bakunin en zijn vrienden het

plan opvatten van een algemeene omwenteling in Duitschland, Bohemen en Hongarië. De Meiomwenteling barstte te vroeg los en breidde zich niet tot de omliggende landen uit.

([2]) In de stukken van het proces voorhanden en nog bewaard? — Werd gedrukt, maar is mij onbekend: *Selbstvertheidigung von Otto Heubner in seiner auf Hochverrath gerichteten Untersuchung*, zum Besten seiner Familie herausgegeben von Angehörigen des Verfassers. Zwickau, Gebr. Thost, 1850. Ook een andere verdedigingsgeschiedenis, die van Dr August Pappermann. (Dresden 1850. Titel bij Dinger, p. 406.)

([3]) Brief aan A. Herzen, 8 Dec. 1860, schier geheel gedrukt in *Volnoe Slovo*, Geneve, 15 Febr. 1883, nr 55; duitsch bij Dragomanow, *Briefe*, pp. 35-36; z. ib. p. LXIII, waar Dragomanow dit handschrift « misschien in het thans nogal toegankelijk archief der latere Derde Afdeeling » voor bereikbaar verklaart.

([4]) Dragomanow, *Briefe*, p. 35.

([5]) « Het is een schandelijk feit, schrijft Varnhagen op 31 Jan. 1858 (*Tagebücher*, XIV, p. 194), dat eindvonissen wegens de Meigebeurtenissen eerst heden in Dresden werden geveld, en verscheidene veroordeelden in het tuchthuis te Waldheim werden gebracht na een negenjarig onderzoek. Zware verwijten treffen hiervoor den voorzitter van 't hof van beroep von Langenau. » Hij bedoelt misschien het onderzoek tegen de Meiaangeklaagden van het stedeken Groitzsch bij Leipzig, dat acht jaar en half duurde. (*Hermann, Londoner Deutsche Zeitung*, 2 Nov. 1861.)

([6]) Düsseldorf (9 Mei), Essen, Elberfeld, Iserlohn (17 Mei), enz.. In het boek: *Lebensläufe in der alten und neuen Welt*. Eine Selbstbiographie von Dr H. J. A. Körner. Zürich 1866, zijn vele bijzonderheden over Elberfeld bewaard, ook over de verhouding der keulsche Marxisten van de *N. Rhein. Zeitung* tot deze bewegingen. Körner deelt zijne onderhandelingen mede met Marx, Engels, Wolf, Annecke, Gottschalk, Weerth e. a. die door het doctrinarisme der Keulenaars mislukten. Over Engels optreden in Elberfeld (uit de *N. Rhein. Zeitung* dikwijls overgedrukt in de sociaal-demokratische dagbladen in de laatste jaren), vindt men bij Körner (in ieder geval ook partijdig en onrechtvaardig) eenigszins de keerzijde der medaille. Engels ging naar de Palts en naar Baden en nam deel aan den opstand (z. zijn artikels « Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne in de *Neue Rhein. Zeitung, Revue*, Heft I, pp. 35-78, Heft II, pp. 37-56, Heft III, pp. 38-80), tot dat hij op 12 Juli met het Willich'sche Corps onder de laatsten naar Zwitserland

vluchtte; Marx kwam met Engels den 20 of 21 Mei naar Dresden, ging van Karlsruhe naar Spiers en Kaiserslautern, dan naar Bingen; vandaar ging hij « met een mandaat van het demokratisch midden-comité naar Parijs, waar een beslissende gebeurtenis zeer nabij was, om de duitsche omwentelingspartij bij de fransche sociaal-demokraten te vertegenwoordigen. » (Engels, Heft II. p. 37) Is daarmede wel den 13 Juni 1849 bedoeld? Eduard Bernstein nu kritiseert Marx als volgt: « Marx dacht verkeerd dat de maatschappelijke omwenteling in 1848 verder gevorderd was dan de gebeurtenissen het bewezen. Hieruit komt zijn ongewettigd geloof aan de kracht der omwenteling te dien tijd. Maar hij wist wel dat de staatkundige vrijheid het eerste vereischte is en verkondigde deze in stede van op socialisme aan te dringen. » (Résumé van een voordracht, *Fabian News*, Londen, Febr. 1897, p. 48.)

(7) *Aus drei Viertel Jahrhunderten. Erinnerungen* von F. F. Graf von Beust. Stuttgart 1887 (pp. 63 en 69). Vgl. ook: *F. F. Graf von Beust* von F. W. Ebeling. Leipzig 1870-71. Een pruisische nota van 28 April beloofde militaire hulp aan alle regeeringen.

(8) *Der Mai-Aufstand* von A. von Montbé, p. 123.

(9) *Gosudarstvennost i Anarchija*. Zürich 1873, p. 252.

(10) *La Cloche*, Brussel, 15 Sept. 1863.

(11) Uit een handschrift van Bakunin, pp. 110-123 (*Allemagne*, p. 117).

(12) Vergelijk hiermee Bakunin's verklaring in zijnen brief aan Herwegh, Köthen, 8 Dec. 1848: « Thans begint men... zich tamelijk in te richten en geheime bonden te stichten ». (*1848*. München 1896, p. 227). Bij Praeger, *R. Wagner as I knew him*, p. 181, wordt het volgende vermeld als door Roeckel verklaard: « Er bestond geen inrichting. Men wenschte gereed te zijn voor gegeven gevallen, maar een bepaalde aanval werd niet overwogen. »

(13) *Erinnerungen aus meinem Leben*. Dresden 1883, p. 153.

(14) T. a. p., p. 42 en vgg.

(15) In den beruchten valschen brief van den pruisischen valschen getuige Ohm wordt den 20 Mei als datum aangegeven. (Z. *Process Waldeck*, uitgave der *Deutsche Reform*, 1849, pp. 10 en 177-178.) Niettemin bleef deze 20 Mei als datum gelden. Te Trier in het proces tegen Karl Grün en 22 anderen werden dezen beschuldigd een opstand te bewerken die op 20 Mei in Moezelland moest uitbarsten; zij werden echter allen vrijgesproken.

(16) In een grenzeloos leugenachtig artikel van de *Presse*, Weenen, 31 Mei 1849.

([17]) Hugo Dinger, *Richard Wagner's geistige Entwicklung*. Leipzig 1892 (Bd. I, XXIV, 411 pp. gr. 8°), pp. 152-231 : « Richard Wagner und der Mai-Aufstand zu Dresden 1849 », p. 178. Hier werden *stukken* van het onderzoek tegen R. Wagner voor de eerste maal gebruikt (z. p. 167, n. 3 ; p. 192, n. 1 ; enz.). Bakunin komt er ook in voor, zooverre hij met Wagner betrokken is. Maar de schrijver heeft zich met Bakunin zelven niet nader bezig gehouden en hij schrijft onjuiste verklaringen na, terwijl hij anderzijds eenige gansch onbekende bijzonderheden aanhaalt, voor zooveel de stukken die bevatten. Hij heeft ook personen uit dien tijd ondervraagd : stadsraad Heubner, stadsraad Teucher, Mevr. Natalie Bilz in Leisnig (R. Wagner's schoonzuster), beeldhouwer Prof. Dr Kietz, H. Semmig e. a. (z. p. 154, n. 2 ; p. 225, n. 1). Deze navorschingen die voor Wagner zeker zeer zorgvuldig zijn, worden op die wijze ook voor Bakunin nuttig.

([18]) *Sachsen's Erhebung*. 1865, p. 143.

([19]) Volgens officieele stukken in een dagblad uit dien tijd ; uitvoerig bij Dinger, pp. 162 en 178, n. 2 en elders.

([20]) Dinger, naar de reactionaire *Grimmaer Fackel* (« Scenen aus der Dresdner Revolution », 14-7-1849), die uit de politiestukken putte en mij onbekend is.

([21]) *1849 oder des Königs Maienblüthe*. Hist. Roman von Franz Lubojatzki. Grimma und Leipzig 1850 ; titel en een klein uittreksel van deze Scenen in Oesterlein's *R. Wagner's Bibl.* nr 10023.

([22]) *Process Waldeck*, Anklagsschrift, uitgave der *Deutsche Reform*, p. 18.

([23]) Zie de eindelooze verhooren in *Process Waldeck*. Op 10 April ontmoetten zij Bakunin in een wijnhuis waar de oppositie kwam eten. « Hij was ietwat veranderd, — zegt R. Reuter, p. 226, — hij droeg lang zwart haar en een baard, dien hij nochtans afgeschoren had (sic) ; hij had een bril op den neus, zoo dat ik hem eerst niet erkende. » Anderen gewaagden echter van een grooten baard, dien Bakunin toenmaals droeg.

([24]) Niet onderteekend (8 April 1849, nr 14) ; overgedrukt bij Dinger, pp. 233-240.

([25]) Vgl. b. v. Richard Wagner, *Das Kunstwerk der Zukunft* (aan Ludwig Feuerbach opgedragen). Leipzig 1850, pp. 216-218.

« In de gemeenschappelijke vereeniging der menschen der toekomst zullen diezelfde wetten der *innerlijke* noodwendigheid het eenige bepalende richtsnoer aangeven. Eene natuurlijke, niet geweldige, vereeniging van een groot of gering aantal menschen kan alleen door eene gemeenschappelijke

behoefte dezer menschen teweeggebracht worden. De bevrediging dezer behoefte is het al-eenige doel der gemeenschappelijke onderneming: naar dit doel richt ieder enkele zijne handelingen, zoolang de gemeenschappelijke behoefte tevens de sterkste is die hemzelf bezielt; en dit doel geeft dan geheel vanzelf de wetten aan voor de gemeenschappelijke handeling. Deze wetten zijn namelijk niets anders, dan de tot het bereiken des doels dienstbaarste middelen. De erkenning der doelmatigste middelen is dengene ontzegd, die tot dit doel door geene ware noodwendige behoefte gedrongen wordt; daar waar deze echter aanwezig is, ontspringt de nauwkeurigste erkenning dezer middelen gansch vanzelf uit de kracht der behoefte, en namelijk juist door het gemeenschappelijke dezer behoefte. Natuurlijke vereenigingen houden daardoor ook maar zoolang natuurlijk stand als de behoefte die eraan ten gronde ligt gemeenzaam is en hare bevrediging nog na te streven blijft; is het doel bereikt, dan is deze vereeniging, *met* de behoefte waaruit zij ontstond, ontbonden, en eerst uit nieuw-opkomende behoeften ontstaan ook nieuwe vereenigingen van hen, aan wie deze nieuwe behoeften wederom gemeenzaam zijn. Onze moderne *staten* zijn inzooverre de onnatuurlijkste vereenigingen der menschen, wijl zij uitteraard alleen door uiterlijke willekeur, b. v. dynastische familiebelangen, ontstaan, een zeker aantal menschen *eens en voor altijd* tot een doel samenbrengen, dat ofwel nooit aan eene gemeenzame behoefte beantwoord heeft, of onder de verandering der tijden hun allen toch geenszins meer gemeenzaam is.

« *Alle* menschen hebben slechts éene behoefte gemeens die echter maar naar haren algemeensten inhoud gelijkmatig in hen woont: het is de behoefte *te leven* en *gelukkig te zijn*. Hierin ligt de natuurlijkste band aller menschen; eene behoefte, welke de rijke natuur der aarde volkomen beantwoorden kan. De bijzondere behoeften, zooals tijd, plaats en individualiteit ze voortbrengen en doen stijgen, kunnen in den verstandelijken toestand der toekomstige menschheid alleen de grondlagen der bijzondere vereenigingen aanwijzen, welke in hare totaliteit de gemeenschap aller menschen uitmaken. Deze vereenigingen zullen zich juist zoo vervormen, zich ontbinden en weder vastknoopen, als de behoeften zich vervormen en wederkeeren; zij zullen van duur zijn, waar zij van stoffelijken aard zijn, betrekking hebben met den gemeenschappelijken bodem, en wezenlijk het verkeer der menschen inzooverre betreffen als dit uit zekere, zich gelijk blijvende, plaatselijke voorwaarden noodwendig ontgroeit; zij zullen echter steeds nieuwe gestalten aannemen, zich steeds openbaren in menigvoudiger

en levendiger vervorming, naarmate algemeenere, hoogere, geestelijke behoeften ze teweeg zullen brengen. Tegenover de starre, enkel door uiterlijken dwang behoudene staatkundige vereeniging onzes tijds, zullen de *vrije* vereenigingen der toekomst in hunne gesmijdige omvorming nu in ongemeene uitbreiding, dan in zijne fijnste geleding, het toenmalige men schelijke leven zelf daarstellen, hetwelk eene onuitputtelijke bekoring zal ontleenen aan de nooit stakende wisseling der menigvoudigste individualiteiten, terwijl het tegenwoordige leven in zijne naar mode- en politiegedrilde eenvormigheid het jammerlijk al te getrouwe beeld is van den modernen *staat*, met zijne *standen*, *aanstellingen*, *standrechten*, *staande* legers, en wat overigens in hem nog staan moge.

« Geene vereenigingen zullen echter een rijker eeuwig-frisscher gedaantewisseling ondergaan, dan de artistieke, dewijl elke individualiteit in haar, zoodra zij zich weet te geven in den geest der gemeenschap, eene nieuwe vereeniging in het leven roept tot bereiking van het nieuw opgekomen streven ; waardoor zij haar particuliere behoefte verwijdt tot een vereeniging, even uit deze behoefte ontstaan. » (*Gesammelte Schriften* von R. Wagner, 3 Aufl. Bd. III, p. 167 en vgg.)

Dit is een der beste plaatsen uit de anarchistische litteratuur ; vgl. ook ib. p. 172 en vgg.

« Niets is voor het geluk der menschen verderfelijker geweest dan dit waanzinnige ijveren om het leven der toekomst door vandaag gestelde wetten te regelen : deze terugstootende zorg voor de toekomst, die in waarheid alleen een eigenschap is van het engste absolute egoïsme, zoekt in den grond niets anders dan te *behouden* ; dan dat, wat wij juist tháns hebben, ons voor het leven lang te verzekeren ; zij houdt het eigendom, het voor alle eeuwigheid nagel- en spijkervastgeklonken eigendom, als het eenigst waardige doelwit van het menschelijke streven ; zooveel mogelijk tracht het het zelfstandige levensbaren der toekomst te beperken ; het hoopt de levensdrift, die nieuwe vormen schept, als een ten kwade ophitsende booze macht geheel uit te roeien ; want dit eigendom moet onoverwinbaar beschermd worden tegen elke oneerbiedige aanraking. Zoo wordt door deze moderne hoofdzorg van den staat de mensch voor alle toekomende tijden gedacht als een zwak, mistrouwbaar wezen, alleen behouden door het eigendom of door goede wetten op de rechte baan geleid. Zoo ook is, voor de kunst en de kunstenaars, alleen zaligheid te vinden, alleen gedijen mogelijk door het kunstinstituut : zonder akademieën, gestichten en wetboeken dreigt de

kunst, om zoo te zeggen, elk oogenblik uit haar voegen te moeten vallen; want eene vrije zelfregelende werkzaamheid bij kunstenaars kan door ons niet gedacht worden. Maar de oorzaak hiervan ligt alleen daarin, dat wij juist geen ware kunstenaars, en vóoral geen ware menschen zijn. En zoo werpt het gevoel onzer onbekwaamheid en erbarmelijkheid, die alleenlijk uit onze laf- en zwakheid ontstaat, ons steeds terug in de zorg om wetten te maken voor de toekomst, en wij willen die kost wat kost rechthouden, omdat wij in den grond maar éen doel hebben: *nooit* ware kunstenaars, *nooit* ware menschen te worden. »

Dinger vat de hierop betrekking hebbende citaten samen, pp. 301-4; vgl. ook pp. 305-6 en R. Wagner, *Entwürfe, Gedanken, Fragmente*. Leipzig 1885, p. 50: « *Anarchie* is het ongetwijfeld, geen heerschappij over ons te dulden, die tegen ons wezen, ons weten en willen is. » Verder de aangehaalde plaatsen in het Index van *Entwürfe*, p. 148 (*Gesammelte Schriften* B. III, p. 64; B. IV, pp. 288, 311; B. VIII, pp. 246-7). Zie ook *Die Revolution* (Dresden 1849), een gedicht van dien tijd, dat Wagner vóor dat hij Dresden verliet aan iemand gaf om te bewaren; het sluit aldus:

Und nun, ihr freien Bürger, senkt die Fahnen
Schwört bei den frischen Hügeln, hebt die Rechte:
Zu dulden nicht mehr Herren oder Knechte,
Als Menschen jeden Menschen gleich zu achten,
Als Bruder jeden Menschen zu betrachten.

en werd voor de eerste maal gedrukt in *Freie Bühne*, Berlijn, Sept. 1895, pp. 850-4.

Vgl. ook « Richard Wagner und der Socialismus » in *Deutsche Worte*, Weenen, Mei 1891, pp. 167-189.

(26) Dinger, p. 225, n. 1.

(27) R. Wagner, *Entwürfe*. 1885, p. 50.

(28) Wellicht dezelfde als Julius Andrzejkowski, bij wien hij woonde?

(29) Mondelinge mededeeling, 13 Aug. 1893.

(30) Volgens den reactionairen Zapiski Archimandrita Vladimira Terleckago, *Russkaja Starina*, L, pp. 594-595; deze Terlecki pochte erop dat hij de Polen de deelneming had afgeraden, terwijl hij, die een russische priester was, later zelf gevangen en jammerlijk behandeld werd (z. o.); de Polen werden in massa uitgedreven. Bakunin maakte misschien ook krachtige pogingen om de lausitzer soldaten te winnen die insgelijks Slaven (Sorben) waren, maar zonder gevolg, wanneer een onnauwkeurig bericht

van een reactionairen Rus over dit feit eenigszins gegrond is. (Zie *Istoričeskiĭ Věstnik*, 1882, IX, p. 13).

([31]) *Der Mai-Aufstand in Dresden.* Auszugsweise bearbeitet nach officiellen Quellen von A. von Montbé, Oberstlieutenant im königl. sächsischen Generalstabe. Dresden 1850 (324 pp.).

Der Kampf in Dresden im Mai 1849 durch den königl. preussischen Obersten Graf von Waldersee (den bevelhebber van het pruisische leger in Dresden). Berlijn 1849 (IV, 238 pp.).

Erinnerungen aus meinem Leben von Richard Freiherrn von Friesen, königl. sächsischen Staatsminister a. D. Dresden 1880.

Aus drei Viertel Jahrhunderten.Erinnerungen.... von F. F. Graf von Beust. Stuttgart 1887.

Der Aufstand in Dresden. Politisch und militärisch beleuchtet von einem sächsischen Offizier und Augenzeugen. Leipzig 1849 (34 pp.).

Zijn mij onbekend : *Die Ereignisse in Dresden von 2. bis 9. Mai 1849* von Stadtrath Meisel. Dresden 1849 — J. Schladenbach, *Dresden's Barricadenkampf von 3. bis 9. Mai 1849*. Dresden 1849 — C. Krause, *Der Aufruhr in Dresden von 3. bis 9. Mai 1849*. Dresden 1849. — *Das Dresdner Blutbad oder des Volkes Erhebung und Fall.* Bautzen 1849 — J. W. Albani, *Ueber militärischen Verrath.* Mit besonderer Beziehung auf den Dresdner Mai-Aufstand. Dresden 1851. — *Enthüllungen über die Mai-Revolution in Dresden im Form eines Tagebuchs....* mit einem (lithographischen) Barricadenplan und einer vollständigen Sammlung sämmtlicher beiderseitigen Proclamationen und Bekanntmachungen versehen von einem Dresdener (Hugo Häpe). Grimma 1849 (86 pp.). — Voor andere litteratuur, z. b. v. Dinger en Oesterlein's *R. Wagner's Bibliographie.*

([32]) Roeckel's dikwijls aangehaalde boek (Frankfort a/M. 1865, 403 pp.) ; dit boek werd onder de socialistenwet verboden ; Richard Wagner schreef hem na 't verschijnen op 7 Mei 1865 : « Uw boek is ontzettend : rust, onwrikbare menschenliefde, dit alles aangetoond, is deze lezing rechtuit brandstichtend opwekkend. » *(Briefe an August Roeckel.* Leipzig 1894, pp. 82-83.)

Aus den Gefängnissleben, von Theodor Oelckers. Leipzig 1860 (241, 221 pp.), over het tuchthuis van Waldheim.

Aus den Frohnveste in Dresden. Ungedruckte Briefe von Ferdinand Kürnberger in *Die Zeit.* Weenen, 4-1-1895, nr 66.

Heubner's *Selbstvertheidigung*, z. b. Aanm. 2.

Over R. Wagner en Roeckel handelt ook zeer onnauwkeurig : Ferdinand

Praeger, *Richard Wagner as I knew him*. Londen 1892 (XXIII, 334 pp.); vgl. hiermede *Richard Wagner Echte Briefe an Ferdinand Praeger* etc. Bayreuth 1894 (IX, 124 pp.); W. Ashton Ellis, *1849. A Vindication*. Londen 1892; duitsch: *1849. Der Aufstand in Dresden*. Leipzig 1894. Al die werken zijn echter overtroffen door het dikwijls aangehaalde boek van Hugo Dinger.

([33]) In het boek van Montbé toont een kaart deze dagelijksche inkrimping van het gebied der omwenteling tot altijd minder straten en plaatsen aan.

([34]) Heubner, geb. 17-1-1812 te Plauen (Vogtland); gest. 1-4-1893 te Blasewitz bij Dresden; hij was tot 1859 gevangen. Van hem bestaan eenige mededeelingen over den terugtocht der voorloopige regeering met Bakunin (z. o.). (Ik las dat hij overleden was acht dagen later op den spoorweg van Berlijn naar Dresden waar ik hem juist wilde opzoeken om mededeelingen uit zijne herinneringen aan Bakunin.) Hij was in 1849 saksische afgevaardigde der gematigde linkerzijde, veel jaren later stadsraad.

([35]) Tzschirner, geb. in 1812 te Bautzen, gest. 18-2-1870 te Leipzig. Hij had in de tweede saksische kamer tegen de rijksgrondwet gesproken als te reactionair, terwijl Heubner haar aanneming in de eerste kamer voorstelde en Todt was juist de regeeringsambtenaar die aan de kamers haar ontbinding aankondigde. Deze drie mannen die aldus een dag vroeger op zulk verschillend standpunt stonden, moesten thans samenwerken. Tzschirner was de radicaalste, krachtigste, heftigste, terwijl Heubner in meer bedarenden of matigenden zin werkte. Dit is de gewone verklaring, waarbij overigens moet in acht genomen worden dat Tzschirner naar Zwitserland vluchtte, terwijl Heubner gevangen werd — zoodat al het gewelddadige op Tzschirner en al het vreedzame op Heubner heel natuurlijk verdeeld werd, om zijn lot te verlichten. Tzschirner vluchtte naar Hanau, naar Baden, Zürich, verkreeg later het burgerrecht in Bazelland en werkte daar als advocaat. Volgens Oesterlein, *R. Wagner 's Bibliographie*, IV, p. 152, zou hij later in Amerika geweest zijn.

[36]) Todt (uitvoerige biographie in het *Grosses Conversations-Lexicon*. 1851, pp. 1147-1149) geb. 1803 in Auerbach (Vogtland) gest. 10-3-1851 in Zürich, lange jaren burgemeester van Adorf (1832-1848), was naar zijn verleden een zeer vrijzinnig man, maar zonder de minste radicale inzichten. Hij moet tegen zijnen wil in de beweging betrokken zijn geweest en reeds den 6 Mei in de vroegte reisde hij over Altenburg naar Frankfort en van daar naar Zwitserland. Roeckel (*Sachsen 's Erhebung*, p. 144) noemt dit een vlucht, terwijl men

gewoonlijk zegt dat hij door de voorloopige regeering naar Frankfort werd gezonden, om de hulp van het Rijk voor de dresdener beweging te verkrijgen. (Montbé, p. 152; *Grosses Convers. Lex.* enz.) In Februari 1851 werd hij zwitsersche burger. Hij leefde in Zürich heel afgezonderd en schijnt de gedachte eener mogelijke terugkomst lang gekoesterd te hebben, na verklaring zijner onvrijwillige en geringe deelneming aan de omwenteling (Volgens de *Breslauer Zeitung*, uit Dresden, 24 Sept. in de *Ostdeutsche Post*, 9 Oct. 1849); hij wilde een verdedigingsschrift aan het ministerie laten overhandigen om zijn vrije terugkomst mogelijk te maken. (Volgens Carl Munde in *Das Gartenlaube*, 1887, p. 152 en vgg.) Hij leefde in groote armoede in de ballingschap en stierf aan maagkanker in 1852.

(37) Dit volgens Dinger.

(38) In het boek van minister von Friesen (*Erinnerungen*, p. 135) wordt vermeld dat hij eerst op 3 Mei naar Dresden is gekomen. Is dit onnauwkeurig of is het een (het eenig teeken dat hij deze twee dagen werkelijk ergens anders is geweest? ?

(39) Volgens de *Acten wider den vormaligen Kapellmeister Richard Wagner....* pp. 26-27 (Dinger, p. 183).

(40) Ibid. (Getuigen: « De raadhuisbedienden. »)

(41) Dinger, p. 172.

(42) Zie Aanmerking 36 (aan 't einde). Deze oorkonde werd niet veropenbaard.

(43) In ieder geval de drie Polen Heltman, Krzyżanowski und Golembiowski, van welke Dr Enno Sander mij schrijft: « Wanneer ik mij niet te zeer bedrieg, waren de drie Polen,... door zijn tusschenkomst hierheen gekomen om de militaire verdediging te leiden. Hij zelf was meest buiten werkzaam en in voortdurende beraadslaging met de voorloopige regeering. » Gewichtig is hierin die elders niet aangehaalde verklaring dat Bakunin ook buiten (het raadhuis) werkzaam was. Dr Enno Sander kwam eerst den 7 Mei naar Dresden en werd « te gelijk door Tzschirner en Bakunin in beslag genomen om toezicht te houden en bericht te geven ». Hij kon naar Köthen afreizen en begaf zich naar Baden, waar hij op 24 Juni gevangen werd en in Juli 1850 naar Amerika moest.

(44) *Erinnerungen*, p. 135.

(45) Dr E. Sander schrijft: « Zonder twijfel had hij (Bakunin) een grooten invloed op Tzschirner en de andere heeren en bij zijn veelzijdige kennissen, zijn meeslepende welsprekendheid en zijn gloeienden ijver was dit niet anders te verwachten. »

([46]) *Leipziger Allgemeine Zeitung*, aangehaald in de *Prager Zeitung*, 14-5-1849.

([47]) *Dresdner Journal*, aangehaald ib. 18 Mei 1849.

([48]) *Presse* (Weenen), 31 Mei 1849, correspondentie uit Pruisen.

([49]) Biedermann, *1840-1870* (p. 443) schrijft daarentegen van Tzschirner als van eenen « man van heftig temperament en gewelddadigen aard ».

([50]) *Enthüllungen über die Mai-Revolution*, een schimpschrift van H. Häpe, aangehaald in de *Ausburger Allgemeine Zeitung*, 6-3-1862.

([51]) *Der Kampf in Dresden*, p. 19.

([52]) In *Aftonbladet*, Stockolm; de fransche tekst in *La Cloche*, 15-9-1863.

([53]) Volgens verschillende bronnen, als de brochure van Meisel, pp. 31-32 en Krause, p. 61 (aangehaald bij Dinger); Montbé, pp. 234-5, 243, 261.

([54]) Mondelinge meedeeling, 9 Nov. 1893.

([55]) *La Révolte*, supplément littéraire, III, p. 146.

([56]) Herzen, *Sbornik posmertnych statei*, Genève 1871, p. 182; A. Reichel heeft het mij ook verteld.

([57]) *Sachsen's Erhebung*, pp. 154-5. Volgens vermoedelijke opgave van Roeckel in F. Praeger's Boek, *R. Wagner as I knew him*, pp. 175-6 zou Roeckel bij zijn aankomst een groote desorganisatie hebben gevonden; tot 5 Mei zou men niet ingezien hebben hoe ernstig de toestand was.

([58]) Vijf huizen volgens de *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Dresden, 19 Mei.

De brief van Wagner aan Liszt van 9 Juli 1849 toont b. v. hoe geruchten ontstonden (als niet iets ergers, aanklachten en laster): « Onlangs heeft men mij verweten de dresdener oude opera met nog een ander huis in brand gestoken te hebben ! » (*Briefe zwischen Wagner und Liszt*. Leipzig 1887, B. I. p. 32) Wagner's deelneming aan de omwenteling werd in den laatsten tijd zorgvuldig onderzocht: z. « Wagner Sketches, » *1849. A Vindication* bij William Ashton Ellis. Londen 1892 (72 pp. 16°) en Dinger's Boek pp. 152-231.

Nevens den hofkapelmeester Wagner en den hofconcertmeester was ook de hofbouwmeester Gottfried Semper (29-11-1803 — 15-5-1879) in de beweging betrokken en vluchtte naar Zwitserland. Het bestuur van den barricadenbouw wordt hem toegeschreven. (Montbé, p. 35.) Daarover leest men in *Zeit und Menschen* von Fedor Wehl (Altona 1889): « Gisteren (26-7-1870) verhaalde mij Ludmilla Assing, dat de dresdener bouwmeester Semper eigenlijk door het streng en trotsch bewustzijn zijner kunst in de dresdener Meiomwenteling gewikkeld werd. Hij zag barricaden oprichten en toen hij

bemerkte dat men ze zonder bouwkundige inzicht samenstelde, kreeg hij een onoverwinbaren drang hun de daartoe passende en vakkundige inlichtingen te geven. Zoo werd hij gewikkeld in den opstand waaraan hij overigens wel zijn sympathie, maar nooit zijn werkdadige deelneming hadde verleend. Hij droeg overigens al de gevolgen van zijn noodlottige toetreding zonder te klagen en tegenwerpingen in te brengen. Hij heeft aan Ludmilla Assing zelf getoond op een herbergtafel in Zürich, hoe hij de opstandelingen leerde barricaden te maken en deed het gansch zonder revolutionaire bedoelingen, maar vol van het gevoel van zijn bouwkundige meesterschap.» (Op 1 Sept. 1892 werd Semper's gedenkteeken in Dresden ingehuldigd.)

(59) *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Leipzig, 14 Mei 1849.

(60) Ibidem, uit Dresden, 15 Mei.

(61) Hij werd in Maart 1850 ter dood veroordeeld en begenadigd.

(62) Stephan S. Born uit Lissa, Kreis Fraustadt, Pruisen, die bijzonder voor den dag was gekomen in de berlijnsche beweging en in de inrichting der duitsche arbeidersvereenigingen.

(63) Mondelinge mededeeling, 13 Juli 1893. In den avond van den laatsten dag (8 Mei) herinnert hij zich in het raadhuis nevens Bakunin op een matras gelegen te hebben, men bracht hem wijn, ook een taart en zij hadden een lang gesprek over allerlei mogelijke dingen.

(64) In *Das Deutsche Museum*, 16 Juli 1863, p. 92, wordt een ongelukkiglijk niet afgedrukte verklaring van Bakunin's rol door H. Semmig aangehaald, als bewijs voor zijn meening van de beperkte werkzaamheid van Bakunin. Semmig was als aanvoerder van een leipziger vrijcorps naar Dresden gekomen.

(65) *Sachsen's Erhebung*, pp. 133-4. Daar hij reeds een dag vroeger gevangen werd, kende hij echter de moeielijkheid van den toestand in den avond van 8 Mei niet uit eigen oogen.

(66) Graaf van Beust (*Aus drei Viertel Jahrhunderten. Erinnerungen*, p. 72) schrijft: « Reeds den vorigen dag was ik door een overlooper verwittigd dat de aanvoerders van plan waren op den loop te gaan en men had mij ook de richting gewezen die de vluchtelingen zouden inslaan, natuurlijk met het doel hun den weg te doen versperren. Ik heb daar geen gebruik van gemaakt. » (Wat aan den vos en de druiven herinnert.)

(67) Dr E. Sander schrijft: « Na het bericht dat de ammunitie verbruikt was, gaf Tzschirner geld aan de betrokkenen en raadde hen aan zich op de beste wijze te redden: wij (Dr Sander en de Polen) wachten eerst op

Bakunin, als hij echter niet kwam, leidde ik de drie heeren door omwegen naar de Elbe en het tweede station van Dresden, waar wij nog op tijd (aankwamen), om den trein naar Leipzig te nemen en over Halle naar Köthen te reizen. Heltman en Krzyzanowski ontmoette ik later in Baden. »

(68) H. Semmig's mededeelingen aan Dinger in zijn boek.

(69) In Tharandt troffen zij Dr C. Munde aan die gekwetst was en deze ontmoeting in: *Meine Flucht aus Dresden nach New-York im Jahre 1849 (Gartenlaube,* 1867, p. 152 en vgg.) verhaald heeft; hij zag Bakunin in 1861 te New-York weer.

(70) Van Freiberg, waar de bevolking vijandig was aan de voortzetting van den strijd, begaven Bakunin en Heubner zich naar Chemnitz om er zich te vestigen, zij richtten alles op het beste in — naar zij meenden — en gingen doodvermoeid slapen; des nachts werden zij door burgers van Chemnitz aangehouden en des anderendaags aan de Pruisen overgeleverd; hier begint de opsluiting, in 1857 door Bakunin's verbanning naar Silezië gevolgd die hem van de beweging verwijdert tot zijn terugkeer in Londen den 27 December 1861.

Londen. M. NETTLAU.

